

ELSŐ KÖNYV
1867–1918

Előszó

A román és a magyar életkörülmények alakulása a dualizmus korabeli Magyarországon és Nagy-Romániában (1867-1940)

A kézirat szerzője a fenti kérdés áttekintésével olyan feladatra vállalkozott, amelynek megoldására eddig csak hézagos és egyoldalú kísérletek történtek. Pedig a kérdés jelentősége nemcsak a kelet-európai történetírásra szorítkozik. Hatása áttételesen összeurópai vonatkozásban is érvényesült mind politikai, mind katonai téren. Gondolunk itt az első és a második világháború délkelet-európai összefüggéseire, a magyar–román viszonyoknak a nagyhatalmak részéről történt gátlástalan kihasználására. Ha a két nép egymás közti viszonyát a kölcsönös megértés jellemzi, ha a nagyhatalmak nem tudják egymással szembefordítani őket, a két világháború délkelet-európai színterén másfajta események játszódtak volna le.

Kétségtelen, hogy a román–magyar viszony ma (1975) is sok kívánnivalót hagy maga után. Noha mindkét nép ugyanazon ideológiát képviselő katonai szövetség tagja, és számos jelentős kérdésben azonos érdekeik vannak, a köztük lévő kapcsolatok távolról sem kielégítőek. Viszonyukat nagyon is beárnyékolja a Romániában élő mintegy kétmilliónyi magyar helyzete és jövője. E helyzet mérlegelése és a magyar nemzetiség jövője azok a neuralgikus pontok, melyek legjobban mutatják a két nép egymásközti viszonyának feszültségét.

A felületes szemlélőnek úgy tűnik, mintha ezzel a viszonyal semmi különösebb baj nem lenne. Hivatalos megnyilatkozásokban nyoma sincs valamiféle feszültségnek. A két állam vezetői országaik népét „testvéri nép”-nek, államaikat „testvéri Romániá”-nak vagy „testvéri Magyarország”-nak nevezik. Nemrég a kölcsönös barátsági és együttműködési szerződést is megújították a két ország között. A magyar vezetők ismételtén kijelentették, hogy Románia területi integritását teljes mértékben elismerik, és vele szemben semmiféle területi követelésük nincs. A magyar történettudomány elítéli és megbélyegzi a magyar nacionalizmus bűneit, melyekről Magyarországon külön monográfia jelent meg. A magyar iskolai nevelésből, a tankönyvekből eltűnt a nacionalista szemlélet. Látszólag tehát minden rendben van a magyar–román viszony körül.

Ám a mélyben titkolt szenvedélyek forrnak. Magyarországon szinte minden családnak vannak erdélyi barátai, vagy rokonai. Ezekkel érintkeznek, gyakran látogatják őket. Ilyenkor saját szemükkel látják, gyakorlatilag tapasztalják, mi történik a romániai magyarsággal. A román uralom alatt élő magyarok csak ritkán, nagy utánajárással, óriási nehézségek legyűrése után kaphatnak útlevelet. Elhelyezkedésnél, egyetemi felvételnél, előléptetésnél gyakran fájó megkülönböztetés történik velük szemben a románok javára. Az erdélyi városokból közigazgatási úton kiszorítják a magyarokat, s ugyanakkor nagy tömegben helyeznek oda románokat más vidékről. A magyar értelmiség tagjait szándékosan színromán vidékekre helyezik – rendszerint az ókirálysági tartományokba –, a magyar vidékekre pedig a magyar lakosság nyelvét nem értő románokat küldenek. A szakoktatás kizárólag román nyelven folyik. Ezzel és a felvételi vizsgával az ipari, kereskedelmi és más szakmákból a románul nem tökéletesen tudó magyar fiatalokat kizárják. Anyagi és társadalmi felemelkedésüket akadályozzák, a magyarországi újságok és irodalmi kiadványok beszerzését megnehezítik. Ilyen és hasonló

fejlemények óhatatlanul a két világháború közti román sovinizmusra emlékeztetik a magyarokat. A román hivatalos felfogás szerint az említett jelenségek nem nacionalizmusból, hanem a múlt hibáinak jóvátételére irányuló jogos törekvésből származnak.

Valóban a múlt, éspedig a közelmúlt, az utolsó 120 év története az a terület, ahol a legtöbb vita és ellenvélemény jelentkezik a két nép tudományos és politikai képviselői között. A vitákban a történelmi igazság régóta beidegződött előítéletekkel, torzításokkal és valótlan állításokkal keveredik. Ennek a sajátos helyzetnek alapvető oka abban a körülményben keresendő, hogy már közel félszáz esztendeje mindkét fél húzódozik a történelmi igazsággal való őszinte szembenézésétől. Sem a magyar, sem a román közvélemény nem akarja a történelemből tudomásul venni azt, ami neki érzelmileg kellemetlen. Ennek a lelkiállapotnak természetesen történelmi előzményei vannak.

Az előzmények a 19. század derekáig nyúlnak vissza. 1838-ban a havaselvei román fejedelemiség értelmiségi vezetői Czartoryski lengyel herceg követének unszolására titokban megfogalmazták a nagyromán gondolat politikai célját: az összes románok egyazon uralom alatti egyesítését. Az erről szóló nyilatkozat aláírói között volt Cesario buráni ortodox püspök, aki az aláírókat megeskette, hogy ezt a programnyilatkozatot szigorúan titokban tartják. Ugyanis abban az időben a magyarországi, erdélyi és bukovinai románok osztrák, a besszarábiaiak orosz, a havaselvei és moldvaiak pedig török uralom alatt éltek. Egyesítésük a három szomszédos nagyhatalom uralmának megszüntetésére irányult, amit azok természetesen érdekeiket sértő törekvésnek tartottak. A titkolózás tehát érthető volt. Az egyesítés nagyromán céljával az erdélyi román vezetők egy része is egyetértett, noha erről nyíltan sohasem beszélt abban az időben.

Az 1848-49-es magyar szabadságharcban a magyarok szembekerültek az Ausztriát támogató románokkal. Az utóbbiak azért álltak Ausztria mellé, mert ettől többet reméltek, mint a magyaroktól. Reményeikben azonban megcsalódtak. Ausztria ugyan nem ismerte el az 1848-as törvényekben megszavazott egyesülést Erdély és Magyarország között, de 1861-65 között, a magyarok megpuhítása céljából az erdélyi vármegyék többségében román tisztviselőket alkalmazott. A továbbra is Bécsből kormányzott erdélyi nagyfejedelemiség rendkívül vegyes nemzetiségi lakosságának többsége akkor már román volt. Az osztrákok 1867-ben kiegyezve a magyarokkal, elismerték az 1848-as törvényeket, s ezáltal Erdély újból Magyarország szerves részévé vált, a románok pedig magyar uralom alá kerültek. Ettől kezdve a román vezetők Magyarországot és a magyarokat tekintették a nagyromán cél legfőbb akadályának. Az akadály elhárítására minden lehetséges eszközt felhasználtak. Egyik leghatásosabb eszköznek a bel- és külföldi közvélemény támogatása bizonyult. Megindult hát a támadás a dualizmus ellen. „Kompromittálnunk kell ezt a rendszert” – adta ki a jelszót az erdélyi román nacionalisták lapja, a nagyszebeni Tribuna, mely húsz éven keresztül irányította a magyar állam és a magyarok ellen indított harcokat. Újságcikkekkel, politikai és más kiadványokkal (a dualizmus korában a cenzúra ismeretlen volt), élőszóval és írással, bel- és külföldön egyaránt bírálták, támadták az államot és a magyar uralmat. A román nép barbár elnyomásával, erőszakos magyarosítással, ázsiai közigazgatási visszaélésekkel, a civilizáció és kultúra akadályozásával vádolták. A magyarok sokáig nem vették komolyan ezt a hadjáratot. Ezért a román fél számos előnyhöz jutott.

A román, majd az antant-országok közvéleménye egyre inkább a magáévá tette a román érveket. A propaganda irányítására Bukarestben külön szervezet, a híres Román Kultúrliga alakult. A tudományos propagandát neves román tudósok francia és német nyelven írott művekkel végezték. Csakhamar felzárkóztak melléjük azok a francia és angol tudósok, akik hazájuk külpolitikai érdekében gyengíteni akarták a Németországgal szövetségben lévő oszt-

rák–magyar Monarchiát. Így a magyar–román viszály az egymással szemben álló nagyhatalmi tömbök és katonai szövetségek versengésének és küzdelmének függvényévé vált.

Ettől kezdve napjainkig a román–magyar viszony fejlődésében a nagyhatalmi érdekek döntő szerepet játszottak. A román és magyar vezetők között folyton megújuló viszálykodás mögött az ellentét alapvető okai: a két nép életviszonyainak valóságos tényei, egyre inkább ködbevesztek. A homályt 1867 óta bel- és külföldön egyaránt fokozta a propaganda hatása. Ez a fejlemény természetesnek tűnik, ha meggondoljuk, hogy a közös területen élő két nép társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyai mennyire bonyolultak és ellentmondásosak voltak. Hiszen még a helyzetet közlelről ismerők is gyakran tévesen ítélték meg a románok és magyarok valóságos helyzetét. A reális helyzetismeret fő nehézsége a magyar–román településföldrajzi adottságokban és a történelmi fejlődés okozta sajátosságokban rejlett. A románok és a magyarok települése ugyanis területileg rendkívül megosztott, nemzetiségileg sok helyen kevert volt. Vidékenként számos olyan falu akadt, amelyekben vegyesen laktak románok, magyarok és szászok. Itt egy tiszta magyar falu, mellette egy félig román, félig magyar lakosságú község – közelében szász városka – nem volt ritkaság. A román királysággal határos dél-erdélyi és északi megyékben a románok többségben voltak. Keleten Csík és Háromszék határmenti vármegyéi Udvarhely és Maros-Torda megye magyar lakosságával összefüggő magyar tömböt alkottak. E megyék lakói a székelyek. Erdély közepén vegyes román–magyar lakosság élt, járasonként váltakozó nemzetiségű többséggel. A történelmi Erdélytől nyugatra eső úgynevezett magyarországi részeken – Partium –, Máramaros, Bihar, Arad és Temes megyék területén ugyancsak vegyes lakosság élt: magyarok, románok, szlovákok, szerbek, németek.

A szászoknak nevezett egykori német telepések utódai Nagyszeben, Brassó, Küküllő, Beszterce környékén néhány városban és vidéken többségben voltak – másutt, mint például Királyföldön, a szászok ősi települései vidékén kisebbségbe szorultak a dinamikus szaporodó románokkal szemben.

A településföldrajzi viszonyok pontos áttekintése még a belföldi szemlélők számára sem volt könnyű feladat. A helyes ismeretszerzéshez ugyanis elengedhetetlen volt az ott élő mindhárom nép nyelvének, mind pedig a helyzetük kialakulását meghatározó történelmi fejlődésnek az alapos ismerete. Az adott körülmények között a közvélemény megnyerésére írott cikkek és munkák szerzői leegyszerűsített formában tárgyalták e kérdéseket. Vegyes lakosságú vidékek helyett román többségű területről, e terület román önkormányzatának szükségéről, a többség jogainak biztosításáról írtak, elhallgatva a terület más nemzetiségeinek, a dualizmus korabeli Magyarország lakosságának relatív magyar többségét. Az irredentista cél hívei számára a legegyszerűbb megoldás természetesen „a románlakta” területek és a román királyság egyesülése volt. Mivel azonban a magyar többségű megyék román többségű vidékekkel voltak körülvéve, és a vegyes lakosságú vidékeket nemzetiségi alapon nem lehetett földrajzilag szétválasztani, a román egyesülés akkor több mint egymilliónyi magyar bekebelezését jelentette volna az eljövendő Nagy-Romániába. A helyzetet ismerők előtt világos volt, hogy ez végeredményben a magyar és szász nemzetiség elnyomásához vezet, hiszen már a román önkormányzat követelése is – Slavici román író megállapítása szerint – magában rejtette ezt a szándékot.

A magyar állam és magyar vezetés elleni támadások lényege valóban előfordult sérelmek, hatósági visszaélések, bizonyos tények elferdítésének vagy teljes elhallgatásának vegyülete volt. A támadások eredményével a románok meg lehettek elégedve. A magyar uralom alatt élő

románok elnyomása kül- és belföldön egyaránt általában elfogadott állítás lett, mely azután szólammá változva komoly történeti munkákban is helyet kapott mind a mai napig.

Az 1920. június 4-i békeszerződés által létrehozott Nagy-Romániában az összes románok egyesítésének évszázados álma valósággá lett. Ezzel azonban közel kétmilliónyi magyar került román uralom alá.

Hasonló sorsra jutottak az erdélyi szászok, a besszarábiai oroszok és a dobrudzsai bolgárok. Románia tehát soknemzetiségű országgá lett, ahol akkor minden negyedik ember valamelyik nem román nemzetiséghez tartozott. Ezeknek védelmére a párizsi békekonferencián megszövegezték az úgynevezett kisebbségi szerződést. Az akkori román kormány azonban tiltakozott e szerződés ellen, és inkább lemondott, mintsem, hogy aláírja. A Brătianu vezette liberális kormányt új kormánynak kellett felváltania, mely aztán vállalta a szerződés aláírását. Ez a huzavona rossz ómen volt a szerződés jövőjére nézve.

A következő évek magyar sajtója csak úgy visszhangzott az elnyomó román nemzetiségi politika elleni tiltakozásoktól. A román–magyar viszály újból kiélesedett, politikusok, egyesületek nyilatkoztak az erdélyi magyarokat ért sérelmekről. A vita háttérében a trianoni szerződés revíziója vagy változatlan fenntartása állott. Mindkét fél – magyarok és románok egyaránt – a bel- és külföldi közvélemény támogatását akarta biztosítani. Különbféle nyelveken írott cikkek, földrajzi és történeti munkák valóságos áradata jelent meg a magyar és a román álláspont igazának bizonyítására. Ezúttal a két fél más alapállásból, felcserélt szerepekben hadakozott. Míg az első világháború előtt a román fél támadott, a magyar pedig védekezésbe szorult, most, Trianon után, fordított helyzet alakult ki: a román félnek kellett védekeznie a román nemzetiségi politikára vonatkozó magyar bírálatokkal szemben. A küzdelem jellegét eleve meghatározta az a körülmény, hogy magyar részről az elsődleges cél a békeszerződés revíziója, román részről a status quo fenntartása volt. Ezzel volt összefüggésben a felhasznált érvek jellege, sorrendje, fogadtatása és hatékonysága is. A magyar vitázók a trianoni szerződés hiányait, igazságtalanságát, a Wilson-féle pontok semmibe vételét, a történelmi fejlődés érveit hangoztatták a revízió érdekében. A román álláspont képviselői a románság abszolút többségével, a dualizmus korabeli magyar uralom elnyomó jellegével és Románia türelmes nemzetiségi politikájával érveltek a status quo mellett. Ők lényegesen biztosabb helyzetben érezték magukat, mint az őket támadó magyar kiadványok szerzői. A románok abszolút többsége Romániában és Erdély területén vitathatatlan valóság volt, s többségük még nagyobb lett a 200 ezer magyar kiutasítása és a magyarság számának más úton történő csökkentése után.

A trianoni szerződés ellen felhozott magyar érvek vajmi kevés hatást értek el a románok régi és új szövetségesei (kisantant) országaiban. Az általános külpolitikai helyzet alakulása Romániának kedvezett. A közép- és kelet-európai külpolitikában éppen az a Franciaország játszott vezető szerepet, amelynek döntő része volt a trianoni szerződés megfogalmazásában. A francia befolyás határozta meg a genfi központban működő Népszövetség életét is. A románok mindenkor számíthattak a tevékeny francia külpolitika támogatására. Ezzel szemben Magyarország jobboldali belpolitikája, a frankhamisítási botrány, valamint más okok miatt elszigetelt helyzetben maradt. A francia befolyásra féltékeny Anglia egyes körei ugyan időnként bíráló hangokat hallattak a franciáktól támogatott kisantant politikájával szemben, de a revíziós politika támogatása az angol hivatalos külpolitikától sem volt várható. Hitler uralomra jutása után 1933-ban Magyarország végleg a nyugatellenes tengelyhatalmakhoz csatlakozott, azoktól várva területi igényeinek támogatását. Ezzel a magyar–román viszály ügyét újból a nagyhatalmi politika függvényévé engedte süllyedni. A publicisztikai vitákban

résztevő magyar és román szerzők írásaikban természetesen kormányaik álláspontjához igazodtak.

Az ismert okokból kialakult jelenlegi 1975. évi helyzetben a nyilvános román–magyar vitatkozás megszűnt. Ezt a sok tekintetben jótékony fegyverszünetet e sorok írója sem akarja megtörni. Munkája éppen ezért céljában, felépítésében és a források megválasztásában is különbözik az eddig ismert vitairatoktól. Történelmi érvek és területi igények hangoztatása helyett, azoknak az életlehetőségeknek a felmutatása a célja, melyekkel a magyar uralom alatti románok 1918 előtt, a román uralom alá került magyarok pedig 1918–40 között rendelkeztek. Ezek az életviszonyok fejlődésükben és következményeikben ugyanis sok tanulsággal járnak a magyar–román viszony jövőjére nézve. Nyilvánvaló dolog, hogy a különféle színtereken kialakuló életviszonyok minőségétől függ minden idegen uralom alatt élő nemzetiség megmaradása, fejlődése vagy pusztulása. Melyek a nemzetiségek legfontosabb életviszonyai? A szerző véleménye szerint ezek a viszonyok az alábbi öt kategóriába csoportosíthatók:

1. A megélhetési lehetőségek, tehát az anyagi életviszonyok.
2. A nemzetiségi nyelv szabad használatának körülményei.
3. Az egyházi életviszonyok.
4. A nemzetiség sajátos nemzeti művelődésének lehetőségei.
5. Az emberi és állampolgári szabadságjogok érvényesítésének feltételei.

A szerző úgy véli, hogy csak az életviszonyok e kategóriák alapján történő vizsgálata tárja fel a nemzetiségi élet valóságát, s teszi lehetővé mind a magyarok, mind a románok számára a múlt hibáinak felismerését, a komoly önvizsgálatot. A régóta esedékes román–magyar megbékélés másképpen nem képzelhető el.

Az eddigi feldolgozások egyikében sem történt kísérlet a kérdés ilyen megközelítésére, tehát a két lezárt korszak román és magyar életviszonyainak forrásszerű bemutatására. Ez a szempont meghatározza a felhasználható források jellegét is. A románok és magyarok valóságos életviszonyait nyilvánvalóan olyan forrásokból kell kihámozni, amelyekben ezek legjobban tükröződnek. Az eddigi feldolgozásokban a fő források a törvények és rendeletek, hivatalos nyilatkozatok és események, valamint a gyakran egymásnak is ellentmondó statisztikai adatok voltak. A törvények és rendeletek azonban még nem mutatják a valóságos életviszonyokat, hiszen a rendelkezéseket a végrehajtás módja, a végrehajtó szervek tevékenysége viszi át az életbe. Ezért a szerző fő forrásanyagát a mindennapi életviszonyokkal foglalkozó napilapokból és időszakos folyóiratokból merítette, összevetve azt a törvények és rendeletek szövegével, továbbá a nép életét ábrázoló kiadványokkal, röpiratokkal, népi kalendáriumokkal stb. A nevezett forrásokból kibontakozó kép lényegesen különbözik attól, ami a magyar, román és nemzetközi közvélemény előtt ismeretes.

Milyen vonások jellemzik azt a képet, amely a fenti kategóriák szerinti életviszonyok tanulmányozása során kibontakozik az olvasó előtt? Az öt kategória viszonyainak fejlődése egyik korszakban sem volt egyenletes. A fejlődés a mindenkori kormányok nemzetiségi politikája és a gazdasági élet törvényszerűségei szerint alakult.

A nemzetiségi kérdést mind a dualizmus korabeli magyar kormányok, mind Nagy-Románia kormányai többé-kevésbé nacionalista szemlélettel nézték és kezelték. Ám a nemzetiségi életviszonyokba való állami beavatkozás mértéke, a beavatkozásnál használt eljárások minősége és határfoka más volt a dualizmus korabeli románok és gyökeresen más a román uralom alá került magyarok esetében. A fejlődés eredménye is különböző lett. A dualizmus korabeli románok a magyar uralom alatt gazdaságilag, társadalmilag és nemzeti öntudatukban megerősödtek. Ezzel szemben a romániai magyarság többsége a korszak végére leszegényedett,

fejlődése gazdasági, társadalmi és kulturális téren megrekedt. Nemzeti öntudata viszont erősödött, irodalma virágzásnak indult. Mindkét korszakban érdekes és biztató jelenség volt, hogy a türelmetlen nacionalista szellemmel szemben többször és több vonalon érvényesült a jóakarató megértés, sőt együttműködés is. Ennek tulajdonítható, hogy az összkép sem román, sem magyar vonatkozásban nem egészen negatív. Az életviszonyok egyik-másik csoportjában a kép színei sötétebbek, lehangolttabbak, másutt viszont derűsebbek. Ha a magyar vagy román nacionalista körök nemzetiségpolitikai célkitűzése az ellenségnek tekintett román vagy magyar nemzetiség nemzeti öntudatának megszüntetése volt, ezt a célt a vizsgált korszakok egyikében sem érték el. Részben az érvényesülés, részben a hatósági nyomás hatására némelyek asszimilálódtak, mások közömbösekké vagy kozmopolitákká lettek. A többség azonban nemcsak kitartott nemzetisége mellett, hanem nemzeti öntudatában határozottan gazdagabb, ellenállóbb lett. Az állami nemzetiségpolitika mindkét népből ellenszenvet, sőt gyakran gyűlöletet váltott ki az uralmat gyakorlókkal szemben. Ez az érthető, de következményeiben további szerencsétlenségeket okozó érzés megmérgezte a légkört a két nép között. A dualizmus korabeli magyar és az 1918–40 közti román kormányok nemzetiségpolitikájának ez a legvészesebb maradványa.

A mérgezett légkör megváltoztatása és a gyűlölködés megszüntetése csak a múlttal való őszinte szembenézés útján érhető el. E sorok írója ezért kezdett a kérdéssel foglalkozni. Így érezte, a két nép közti megértés ügyét szolgálja, ha közreműködik azoknak a valóságos életviszonyoknak megismertetésében, amelyek a dualizmus korabeli magyarországi románok és az 1918–40 között román uralom alatt élő magyarok életét jellemzik. Az életviszonyok forrásszerű megismerése elősegíti a tárgyilagos szemlélet kialakulását, a közvélemény helyesebb tájékoztatását. Alkalmat ad mindkét félnek az önvizsgálatra és a múlt hibáinak felismerésére. A hibákkal való szembenézés pedig előfeltétele annak, hogy a fájdalmas múltat lezárva, megtisztult lélekkel induljunk el egy jobb megértésen, kölcsönös jóakaraton felépülő új román–magyar viszony kialakulása felé.

Budapest, 1975. január

Bíró Sándor